

⊕ SZÖVEG: PETŐ ÁKOS—KENÉZ ÁRPÁD

MAZSOLA A TARSOLYBAN AVAROK ÉS NÖVÉNYEK

FOTÓ: BIGSEKI JÓZSEF, MNNM NŐK

A Kárpát-medencében Kr. u. 568-ban egy kelet felől érkező sztyeppei lovas-nomád nép, az avarok alapítottak kaganátust Baján kagán vezetésével. Ez az időszak a Kárpát-medencei népvándorlás korára esik, amely – a mai régészeti felfogás szerint – a Kr. u. 4. és 5. század fordulójától egészen a magyar honfoglalásig tartott. A népvándorlás kori népek tárgyi és szellemi kultúrája a korszak magaskultúráinak – Bizánc, Irán, Kína – hatására, illetve a többi néppel való együttélésből eredően folyamatos változásban és alakulóban volt. Vajon a Kárpát-medencén áthaladók vagy időszakosan itt megtelepedők hogyan alkalmazkodtak a táj adottságaihoz, s milyen növényekre alapozták mindennapi megélhetésüket?

Titokzatos avarok

A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központjában zajló régészeti és növénytanai munka egyik fontos kutatási célja, hogy felderítse a 6. század utolsó harmadától letelepedő avarok mezőgazdálkodási szokásait és fejlettségét, illetve ennek összefüggéseit a megelőző római korról és a honfoglalás utáni Árpád-kori magyar népesség gazdaságtörténeti viszonyaival.

A vándorlással szakító, letelepedő avarok mélyreható életmódváltozásának táplálkozási alapját az állattenyésztéssel vegyes növénytermesztés jelenthette: az ásásokon előkerült vaseszközök alapján bizonyítottan látszik, hogy ismertek olyan szerzőmokat, amelyeket akár növénytermesztéshez is sikerrel használhattak. E késő avar kori társadalom lazán, falu-, illetve tanyaszerű településszerkezet és paraszti életmód jellemezte. Az árkokkal körülvett lakóhelyek jellemzően félig földbe mélyített, ágasfás épületekből, szabadtéri kemencékből álltak, amelyeket munka- és hulladékgyűjtők kísértek.

AVAR KORI FÉMLELETEK A TENGELICI AVAR TEMETŐBŐL
Restaurált vaskés a fából készült tok maradványaival (balra) Válogatás az aranyozott vagy ónozott öntött bronz övveretekből (lent)

FOTÓ: BIGSEKI JÓZSEF, MNNM NŐK

Élet és halál – sarló a sírban és a mezőn

Az avarok temetkezési rítusában a halottra helyezett sarlók bajelhárító, illetve rontás elleni szereppel rendelkeztek, de persze eredetileg mezőgazdasági munka során is használhatták őket. A sarló vasbabonában betöltött szerepe jól ismert, ugyanakkor mint hétköznapi munkaeszköz, története sokkal kevésbé elemzett. Mindenesetre – közvetlenül ugyan – akár a letelepedett életmódot folytató avar lakosság növénytermesztéssel kapcsolatos bizonyítékaként is tekinthetünk rájuk. A korábbi régészettudományi álláspont szerint a földművelő szlávokkal szoros gazdasági kapcsolatban élő avarok a kenyérgabona vágására használták ezeket az eszközöket, illetve irthattak „gyengébb bokrokat [...], bozótot, vághattak füvet [...]”. Ám azt valójában nem tudjuk, milyen növényfajt takarhat a „kenyérgabona” kifejezés. És önmagában az is kérdéses, hogy a klasszikus értelemben vett kenyér előállításának módja ismeretes volt-e az avar kori népesség számára. Mindemellett pedig az is fölmerül, hogy a földműveléshez a vaseszközöknél olcsóbb és könnyebben előállítható, fából készült eketípusokat használták-e – amelyek sokkal kisebb eséllyel maradhatnak meg a kíváncsi utókornak.

Helyi vagy importszőlő?

A késő népvándorlás kori növénytermesztés egyik sarkalatos kérdése a római kori szőlőtermesztési tudás és gyakorlat továbbélése. A 10. századból származó ún. Szuda-lexikon tartalmaz ugyan utalást az avarok le-
részegezésével, illetve a bor rohamos terjedésével és népszerűvé válásával kapcsolatban, ugyanakkor ez nem tekinthető az avar kori szőlőtermesztés egyértelmű bizonyítékának – ráadásul a tárgyi emlékek is ellentmondásosak. A szlovákiai morvaszentjánosi (Moravský Svätý Ján) kincsletben fellelt szőlőmetsző kés késő avar kori keltezése sem teljesen meggyőző, mint ahogy a Kárpát-medencében előkerült, ritkaságszámba menő amforák jelenléte sem bizonyítja minden kétséget kizáróan, hogy ismerték volna a borkészítés fortélyait, hiszen az amforákat és benne a bort a Bizánci Birodalom területéről is importál(hat)ták. Ennek ellenére több avar lelőhelyről ismerünk borszőlőmagleletet, amelyek utalhatnak a kereszténységgel terjedő szőlőtermesztési kultúra népvándorlás kori továbbélésére is.

A TENGELICI 64/68-AS SÍR RÉSZLETE

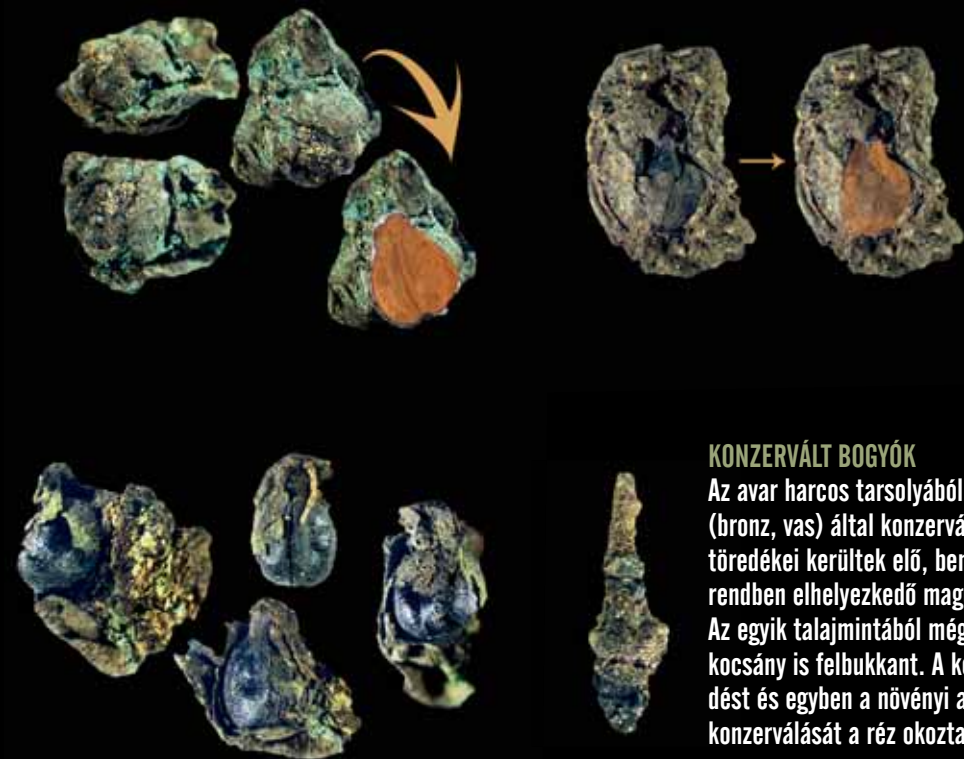
a veretes övvel és a szőlő (mazsola?)-maradványokat tartalmazó minták származási helyével

Szőlő a sírban

A Tengelic község határában feltárt avar temető egy felnőtt férfi maradványait őrizte. A majd' 185 cm-es magasságot elérő csontváz bolygatatlan állapotban került elő, koporsóban, halotti ágyon temették el egy fából készített sírkamrába. Fegyvereinek maradványai (fahüvelyes vaskés, íjcsontok, háromélű vas nyílhegy) és az avar kultúrára jellemző ruházat (bronz- és ezüstveretes öv, bronzból készült gyűrű, gyöngyök) is jó állapotban maradtak ránk. A halott medencéjének tájékán elhelyezkedő bőrmaradvány az egykori veretes öv és a tarsoly létére utalt, az innen begyűjtött földminta vizsgálata érdekes növénytanilag szolgál.

Fémes bevonatú, kiváló állapotú szőlőmaradványok, -magok és összeaszalódott – lényegében mazsolaként értelmezhető –, teljes bogyó- és bogyókocsány-maradványok kerültek elő, épségüket pedig különleges folyamat magyarázza: fémkorró-

KONZERVÁLT BOGYÓK

Az avar harcos tarsolyából fémek (bronz, vas) által konzervált szőlőbogyók töredékei kerültek elő, bennük anatómiai rendben elhelyezkedő magokkal. Az egyik talajmintából még egy bogyókocsány is felbukkant. A kékes elszíneződést és egyben a növényi anyagok konzerválását a réz okozta

zió által konzerválódtak! Ez azt jelenti, hogy a lelet közvetlen környezetében elhelyezkedő fémek ionjai a talajvíz hatására bevonták vagy épp átítatták a maradványokat, megóva őket a lebontó mikroorganizmusoktól. A magok között sok olyan akadt, amely a mai Piros kövidinka, Apró fehér, Sárga muskotály, valamint Leányka néven ismert fajták magjaira hasonlít. Ez azért rendkívül érdekes, mert a mérésekkel bizonyíthatóvá vált, hogy bortermő szőlő és nem az őshonos ligeti szőlő maradványai voltak a sírban.

Az eltemetett személy mellé helyezett tárgyak nemcsak az adott kultúra túlvilággal és halál utáni élettel kapcsolatos elképzeléseinek megnyilvánulásai, hanem minden valószínűség szerint az eltemetett személy életének lenyomatai is. És itt nem egyetlen szőlőfajta nagyszámú – „ehető mennyiségű” – maradványa kísérte a halottat a túlvilágra, hanem különböző színű, alakú fajták egy-egy bogyója! Így nézve a szőlő fontos, talán megkülönböztető szereppel is bírt a tengelici avar harcos esetében, hiszen mi másért került volna az oly gondosan megválogatott temetkezési tárgyak, kellek sorába?

Mindennek pedig vajon mi lehet a gazdaságtörténeti vonatkozása? A Kárpát-medence a római korban magasan fejlett mezőgazdasági, azon belül pedig szőlőtermesztési technológiai ismereteknek adott otthont. Arról azonban eddig alig voltak információk, hogy a birodalom bukásával és a nép-

A PIROS KÖVIDINKA (fent) ÉS A LEÁNYKA (lent)

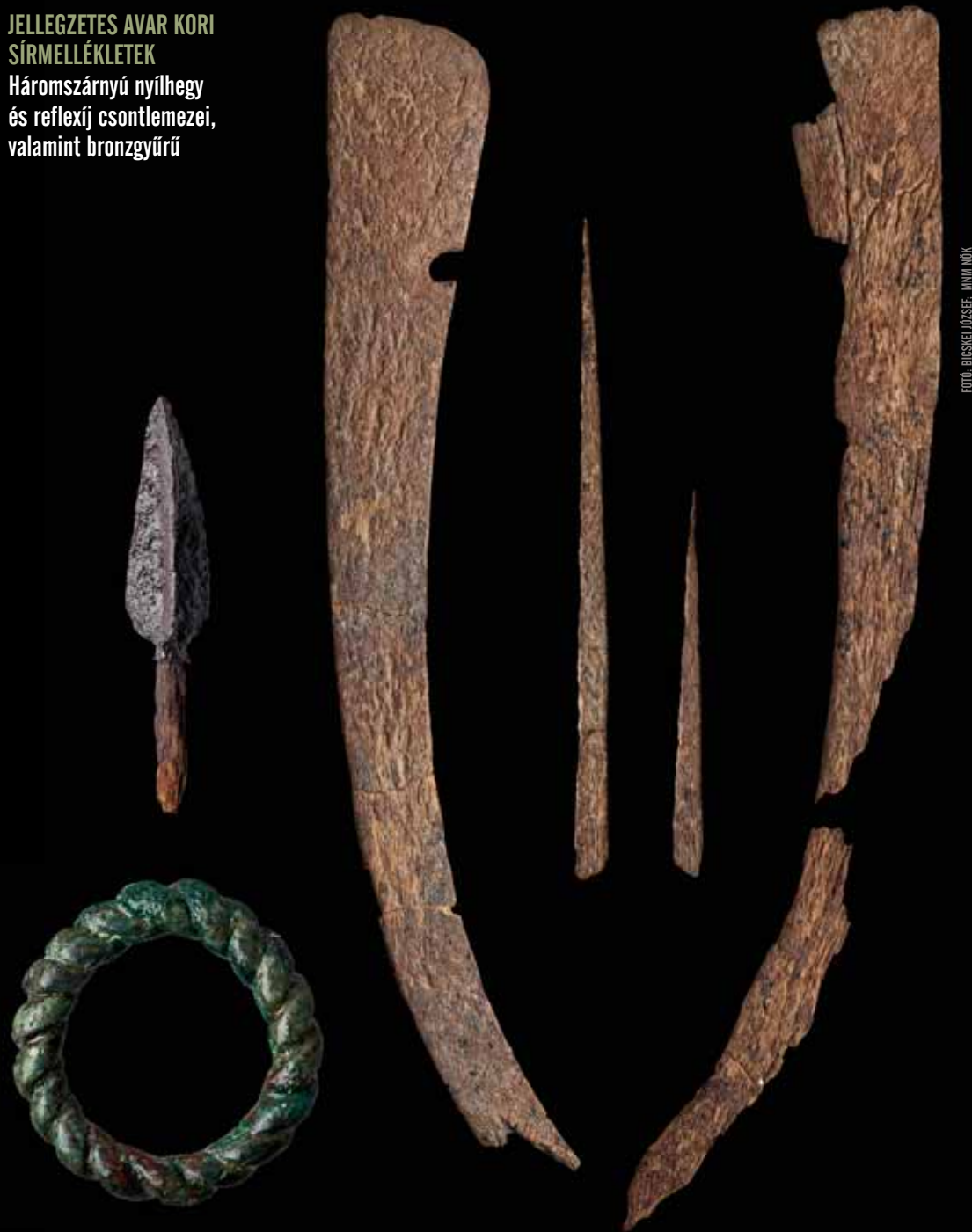
A tengelici sírból előkerült szőlőmagok vizsgálatának adatai az említett szőlőfajták magjaival való hasonlóságra utalnak, ugyanakkor pontos egyezés és fajtasztintű megfeleltetés nem mutatható ki

vándorlás korának beköszöntével ez az ismeret vajon tovább élt-e. A régészeti jelek arra utalnak, hogy nem, ám az egyre szaporodó növényleletek árnyalják a kérdést. Tény, hogy az avar társadalom gondolkodott a szőlőről, foglalkozott vele. Ebből az

időtávlatból azonban azt már nem lehet pontosan megállapítani, hogy az előkerülő szőlőleletek a kivadult római kori ültetvényeken szedett fürtöket képviselik-e, vagy esetleg kereskedőktől vásárolva kerültek egy-egy avar közösséghez.

JELLEGZETES AVAR KORI SÍRMELLÉKLETEK

Háromszárnyú nyílhegy és reflexíj csontlemezei, valamint bronzgyűrű

FOTÓ: BÜSZKEI JÓSEF, MNM NÖK

Gabonák és gyomok

Az avar települések vizsgálata azt mutatja, hogy a fokozatosan letelepülő avar lakosság aktívan és sok tekintetben intenzíven használta környezetét. A növénytermesztésre nemcsak a gabonák megjelenése, hanem a nagyszámú gyomfaj jelenléte is utal, amelyek éppúgy megtalálták élőhelyüket a kezdetleges szántókon, mint a legeltetett, esetlegesen túllegeltetett élőhelyeken.

Az avarság legfontosabb gabonanövényei az árpa-, illetve a búzafajok lehettek, de jelen volt a köles és a zab is. A „paraszi életforma” egyik növényteni bizonyítéka a kölest háttérbe szorító búza- és árpafajok fokozatos térhódítása: míg a kölesre a nomadizáló, gyorsan mozgó és gyakran szálláshelyet változtató sztyeppei népek jellemző gabonájaként tekintünk, a búzára és árpára alapozott növénytermesztési rendszerek egy összetettebb és helyben maradó társadalmi berendezkedést igényelnek.

De mi a helyzet a „gyomokkal”? A gabonatáblákat legnagyobb számban libatopfajok kísérték, amelyek a mai ismereteink szerint gyomok, ugyanakkor a néprajzi források fényében elképzelhető, hogy az avarok gabonapótlóként liszté őrölhették magjaikat. És ilyen pótló- vagy kiegészítő anyag volt a tavi káka is, amely szintén lisztpótló jellegéről ismert a népi tudásvilágban – és persze előfordulása az egykori élelemgyűjtő terület környezeti viszonyairól is árulkodik.

A nomadizáló, majd később a Kárpát-medencében letelepedő avar közösségek a mozaikos táj nyújtotta lehetőségeket évszázadokon át célszerűen és hatékonyan hasznosították. A folyóvölgyek ligeterdeinek fái, a mélyedésekben megjelenő nád és egyéb, arra alkalmas növényfajok építési célokat szolgáltattak, míg a szárazulatok nyújtotta élőhelyek voltak a legeltetéssel váltásban gabonatermesztésre használt területek. Az üdőbb rétek ugyanakkor az állattartás színterei voltak.

A növényi eredetű táplálékokban a kezdetlegesnek tekinthető gabonatermesztés mellett a gyűjtögetett termések is szerepet kaptak. Ezeket a megtermelt gabonából készített kása- és kelesztett tészta-, illetve kenyérfélékhez társították. Azt viszont még nem ismerjük pontosan, hogy a szőlő a gyűjtögetett, ehető termések kategóriáját gazdagította-e, vagy tudatos termesztés eredményeképpen jutottak hozzá. Erre – reméljük, hamarosan – a folyamatosan bővülő, további archaeobotanikai és régészeti ismeretek adnak majd választ. ☺

AZ AVAR KORI LELŐHELYEK EGYES JELLEGZETES GYOMFAJAINAK KONZERVÁLÓDOTT MAG- ÉS TERMÉSLELETEI

Bal oldali oszlop (fentről lefelé): fehér libatop termésének mineralizálódott táplálószövege, szulákkeserűfű termésének mineralizálódott endospermiuma, vörös szarumák magjának szenült maradványa, tarlóvirág tözegesedett makkocskája, fehér libatop tözegesedett termése, madárkeserűfű tözegesedett makkja, fekete csucsor szenült magja, perzsa veronika szenült magja. Jobb oldali oszlop (fentről lefelé): fehér libatop szenült termése, szulákkeserűfű szenült terméshéja, beléndek szenült magja, borostyánlevelű veronika szenült magja, vetési galaj szenült termése, földi bodza csonthéjas magja, egynyári szikárka szenült termése, vetési bükköny szenült magja

FOTÓ: SZERZŐK, MNM NÖK

